

В. С. Тацієнко

ДОЗВІЛЛЯ ПРАВОСЛАВНОГО ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА В XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ. (НА МАТЕРІАЛАХ КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ)

У статті розглядається дозвілля православного парафіяльного духовенства Київської єпархії у XIX – на початку XX ст. Відзначається, що церковна адміністрація намагалася підпорядкувати чіткій регламентації вільний час кліриків, так як вважала, що для духовенства навіть розваги мали приносити моральну користь, сприяти духовному збагаченню. Контроль за проведенням вільного часу мав на меті забезпечення відповідного морального авторитету священно- і церковнослужителів. Встановлено, що з огляду на численні заборони і обмеження, дозвілля клірики проводили у колі знайомих та близьких людей. Поширеною формою відпочинку були спілкування та застілля. Найбільшим приводом до прийому гостей як для духовенства, так і вірян слугувало храмове свято.

Ключові слова: *православне парафіяльне духовенство, Київська єпархія, дозвілля, регламентація, митрополит, клірики.*

В останні роки у вітчизняній історіографії все більшої ваги набирає історія повсякденності. Її вивчення є актуальним та й необхідним, адже сприяє більш достовірному дослідженню історичних процесів, які набувають більш «живого» вигляду, і дає змогу з «середини» наблизитись до розуміння людського минулого. Цікавою і недостатньо дослідженою у сучасній українській історіографії є проблема дозвілля православного парафіяльного духовенства в XIX – на початку XX ст. Означеної теми торкалися вітчизняні історики Н. Г. Пилипенко, Л. Ю. Посохова [1], більш детально окреслено

особливості дозвілля сільського духовенства Правобережної України у дисертаційному дослідженні Б. О. Опрі [2]. Проте дана проблема потребує подальшого розпрацювання.

Чіткій регламентації з боку церковної влади підлягала не лише професійна сфера духовенства, а й до дрібниць обумовлювалось проведення ними вільного часу. Дозвілля кліриків не лише суттєво обмежувалось, а й перебувало під пильним контролем церковної адміністрації. До основних заборон належали вживання алкоголю, тютюнопаління, гра в карти, танці [3, с. 460-463; 4, с. 393], що суперечило духовному сану. Священики ні під час дружніх зустрічей, ні при відвідуванні мирян не мали права зловживати спиртним. Навіть помірне вживання вина не мало допускатись. Гра в карти заборонялась з огляду на те, що часто «переходила у звичку, пристрасть, викликала азарт, відволікала від прямих обов'язків» [3, с. 460-461].

Безумовно, такі заборони порушувались, про що свідчить адресований митрополиту Арсенію (Москвіну) рапорт благочинного 3-го округу Васильківського повіту. Повідомлялось, що «багато священиків палять, іноді на зібраннях використовують карти для гри, але в більшості для молоді – дітей та гостей, а не власне для самих священиків. Танцювальна музика і танці на зібраннях між священиками не використовуються, окрім як під час шлюбів їх дітей» [5, арк. 2]. У відповідь в квітні 1864 р. послідувало жорстке таємне розпорядження митрополита: «використання карт і музики, навіть при шлюбних гуляннях та всіх інших зібраннях позбутися назавжди, можна і без цього іншими, більш пристойними нашому сану способами принести гостям задоволення» [5, арк. 4]. Благочинні мали слідкувати за дотриманням духовенством даного розпорядження і щорічно в грудні звітуватися.

Каральними методами єпархіальне керівництво намагалось боротися з тютюнопалінням. Розпорядженням митрополита Філарета (Амфітеатрова) 1852 р. семінаристів, вперше помічених за палінням, позбавляли казеннокоштного утримання, а своєю коштом переводили до нижчого класу, незважаючи на успіхи у навчанні. За повторне порушення заборони

передбачалось виключення «через незадовільну поведінку, як непокірних постановам церкви, волі архіпастиря та керівництва». Студентам не дозволялось палити і в канікулярний час [6, арк. 2-3]. Духовенство ж єпархії давало письмові зобов'язання не палити під загрозою штрафу. Підписки бралися навіть з послушників монастирів, окрім двох жіночих – Лебединського та Чигиринського, де подібні випадки не помічались. Також священно- і церковнослужителі зобов'язувались ні в якому разі не допускати до паління дружин та дітей, оскільки про дані порушення повідомлялось благочинними [6, арк. 8]. Відтак, стосовно ставлення єпархіального керівництва до останнього, можна простежити цікаву еволюцію. Адже за вищезгаданим наказом митрополита Арсенія, клірики мали «в палінні дотримуватись суворой секретності та при сторонніх цього не допускати» [5, арк. 4]. І надалі церковна адміністрація наголошувала на недопустимості саме публічного паління. В духовній періодиці неодноразово зазначалось, що окрім шкоди здоров'ю, аморальності, це є спокусою для мирян [7, с. 366; 8, с. 611, 614-617]. Проте, ця заборона досить часто порушувалась. Наприклад, дячок с. Талалай Бердичівського повіту «палив навіть у недільні та святкові дні перед богослужінням, ідучи вулицею до церкви» та на церковному цвинтарі [9, арк. 8, 66-67].

Як непристойне оцінювалось і таке звичне для мирян проведення вільного часу як відвідування театру, балету, цирку, кінських перегонів. Заборона на відвідування публічних заходів священно- і церковнослужителями – ярмарків, громадських святкувань у своїх та інших парафіях встановлювалась указом Синоду 1800 р. [10, с. 96]. Такі обмеження ґрунтувались на правилах VI Вселенського собору: «Нікому із перебуваючих у священницькому сані, ні монаху не дозволяється ходити на кінські арени, або бути присутнім на ганебних іграх». Вважалось, що для духовенства навіть розваги мали приносити моральну користь, а інше проведення вільного часу протирічить священницькому сану. Компроміс в даному питанні вважався відступом від інтересів церкви, жертвуванням її істинністю [11, с.

58-60, 65]. У застереженні пастирів від споглядання привабливих сторін світського дозвілля влада залишалась послідовною і на початку ХХ ст. Наприклад, у 1906 р. київський генерал-губернатор видав керівництву поліції таємний циркуляр з відповідною інструкцією, де зазначалось: «Священики відвідують громадські місця. Тому, у відповідності з пропозицією митрополита Флавіана, необхідно здійснити заходи, які б взагалі припинили їх доступ у театри під час вистав і в сади під час громадських гулянь» [12, с. 32].

Духовенству заборонялось бувати в корчмах і трактирах [13, арк. 18]. Так, за відвідування постоялого двору один з священиків Київської єпархії був позбавлений місця служби, а нову парафію мусив шукати в іншому повіті [14 с. 155]. Варто зауважити, що священно- і церковнослужителі перебували під наглядом благочинних, які мали негайно повідомляти єпархіальне керівництво про випадки неблагопристойної поведінки духовенства у громадських місцях [15, с. 140]. Обов'язок контролю за кліриками закріплювався в інструкції благочинним. Останні наглядали, щоб причетники і особливо священики належним чином виконували свої обов'язки, жили чесно, порядно «ні в які негожі будинки не ходили та й в своїх ніяких ігор не заводили, а вели б життя смиренне, тверезе, повчальне і пристойне домівкам служителів Святого вівтаря» [16, с. 4].

Контроль церковної влади за кліриками встановлювався і під час перебування їх в курортних місцях. Архієпископ таврійський повідомляв Св. Синод, що «прибуле духовенство не з'являється до єпархіального архієрея або благочинних, здійснює богослужіння і треби без дозволу, зупиняється у приватних будинках або готелях і не завжди благонадійних, священики знімають наперсні хрести, з'являються у громадських та розважальних місцях і цим спокушають та викликають нарікання на місцеве духовенство». Відтак, пропонував встановити правила для нагляду за приїжджими кліриками. Указ Св. Синоду 1902 р. зобов'язував духовенство, яке прибувало до Таврійської єпархії, у випадку тривалої відпустки реєструватись у

епархіального архієрея, або благочинного – за короткострокової. Також за особами з інших епархій встановлювався благочинницький нагляд і «помічені в неблаговидній поведінці мали притягатися до законної відповідальності» [17, арк. 71].

Церковна адміністрація наполягала, щоб дозволя духовенство проводило з користю для професійних обов'язків. Ще 22 березня 1800 р. Синод видав указ, що стосувався підвищення моральності парафіяльних священно-, церковнослужителів, їх службових та домашніх обов'язків. У одному з пунктів ставилась вимога, щоб у вільний від служби та здійснення потреб час духовенство займалося «читанням потрібних і корисних церковних книг» [10, с. 96]. І чимало священнослужителів заповнювали дозволя читанням, ґрунтовно працювали над собою. Так, 1892 р. благочинний 3-го округу Бердичівського повіту А. Недельський у рапорті до консисторії, характеризуючи священника м. Білилівки Д. Симоновича, крім іншого, зазначав, що він «має власну бібліотеку і приділяє увагу читанню більше ніж інші священники» [18, арк. 297]. Проте, переважна більшість духовенства не надто захоплювалась читанням. Вільний час священник обов'язково мав приділяти написанню проповідей та повчань. Клірики не повинні були зловживати сном та закликались до раннього прокидання [19, с. 409].

Однак, як зазначалось на сторінках церковних журналів, священнослужитель звичайно не мав вести життя в суворому аскетизмі. Проте, від духовенства вимагалось, щоб при виборі форм дозволя не забувати загальне правило: що мало сприяти «піднесенню душі та тіла, розуму, облагородженню почуттів і зміцненню волі до досягнення високоморальних цілей у священницькій діяльності». Як види відпочинку рекомендувались: землеробство, садівництво, бджільництво, риболовля, вивчення природи, літератури, музика, малювання, живопис тощо [20, с. 95-96]. Особливий наголос робився на бджільництві, що вважалось одним з найбільш прийнятних для духовенства занять [21, с. 46] і слугувало б додатковим джерелом прибутку [22, с. 347; 23, с. 312]. На сторінках

духовних журналів надавалися практичні рекомендації для облаштування пасік [24, с. 423-429]. До того ж у Київській семінарії діяли курси з бджільництва [25, с. 87]. У літній та ранньоосінній час відпочинок проходив найбільш різноманітно. Від професійних обов'язків та господарських турбот священно- і церковнослужителі відволікались риболовлею, збиранням ягід та грибів, садівництвом, городництвом тощо [26, с. 378].

Духовенству не заборонялося відвідувати свята та гостини парафіян, «але при цьому ні на хвилину не забувати святості і висоти свого звання». Від священника вимагалось всіляко уникати усього, що принижувало чи компрометувало його священницький сан. Тому на святкових заходах він мав бути присутній лише до того часу, «доки ведуться розмови благопристойні, коли ж почнуться танці, безчинний крик та сміх, тоді священник мав негайно піти» [4, с. 392].

Не осуджувалась наявність у духовенства знайомих та близьких людей, в товаристві яких проводився вільний час. Але церковне керівництво не оминало увагою і цей варіант дозвілля, надаючи рекомендації щодо вибору кола спілкування. По-перше, воно не мало бути чисельним, а, по-друге, самі люди мали бути шанованими в парафії, з відповідною моральністю та високою релігійністю. Водночас наголошувалось, що найближчими для пастиря повинні бути його товариші по службі, а вже потім «благочестиві» віряни. Ще в благочинницькій інструкції 1775 р. зазначалося: «Підтверджувати священникам, щоб без запрошення в гості ні до кого нахабно не ходили, хіба б були покликані; і знаючи, що той будинок, куди запрошуються, є чесним; і мати поведження і дружбу з подібними собі священниками, дияконами і церковниками; також з благородними поміщиками і з поважними купцями і міщанами, а не з всяким безрозбірно обходитись і дружити» [4, с. 392-393]. Даний пункт залишався чинним і у редакції інструкції благочинним 1900 р. [16, с. 10]. Священик не часто мав відвідувати знайомих, друзів, щоб не витратити час, необхідний для виконання своїх обов'язків.

З огляду на численні заборони і обмеження, дозвілля духовенство проводило у колі знайомих та близьких людей. Поширеною формою відпочинку були спілкування та застілля. Гостювання у родинях священиків нагадували вечірки, традиційні для незаможних міщанських і купецьких сімей, але без танців [26, с. 379]. На шпальтах церковної періодики наголошувалось, що сім'я священнослужителя має бути прикладом для парафіян у проведенні релігійних свят. На противагу встановленим традиціям серед вірян, які в ці дні організовували святкування з прийомом гостей, відвідуванням розважальних закладів, будинок священика не мав бути втіленням «ігрищ і веселощів» [27, с. 425].

Час розваг у тодішньому українському селі припадав на осінь, точніше від Преображення Господнього (19 серпня), коли закінчувались головні польові роботи і до зимового Миколи (19 грудня). На цей час припадали всі храмові свята, весілля тощо. Найбільш урочистою подією в парафії був храмовий день, тобто дата посвяти церкви. Саме це свято слугувало найбільшим приводом до прийому гостей та застілля як для духовенства, так і вірян. Знавець життя православного духовенства Є. Крижановський описав його святкування. Сім'ї готувалися до цього: прибирали в будинках, готували святкову їжу. В цей день до літургії залучались священно- та церковнослужителі з сусідніх парафій, які проводили найурочистішу в році службу. Неподалік від церкви, під відкритим небом, в цілому ряді викопаних в землі печей перші господині парафії готували громадський обід, розставлялись столи, з усіх хат зносились миски, ложки. Відразу після богослужіння священики та шановані господарі сідали за столи, а інші групами розсідались на траві. Під час обіду священики та дяки часто підіймались і співали богослужбові пісні. Опісля всі приїжджі клірики, родичі, багато з авторитетних вірян йшли гостювати до місцевого священика. Розміщувались в кімнатах, на призьбі під стріхою, в саду. Молодь зазвичай тягнуло на кухню, де доньки місцевих та прибулих священно- і церковнослужителів метушились по господарству, то для порядку, то для

вигляду. Молоді дячки і поповичі допомагали їм ліпити вареники, скубти курей, щось подати, принести, винести, а між цим сипали приказками, натяками, веселощі не переривались. Тут між молодими людьми часто виникали симпатії [28, с. 516-518]. Іноді свято могло супроводжуватись прогулянками, співами, подорожами і тривати декілька днів. «Бувало, зберемось де-небудь на свято, розсядемося, починаються поважні розмови про погоду, коней, господарство, про парафіяльні справи. Жінки в іншій кімнаті ведуть свої розмови. Так проходить час до обіду. І тільки за обідом язики поступово розв'язувались. Ставало гамірно, весело, лунали жарти і сміх», – так згадував сучасник про святкування одного з храмових свят [1, с. 149].

Навіть у проведенні вільного часу духовенство залишалося в певній ізоляції. Адже поміщики часто дивилися на священиків скося або з погордою (не говорячи про причетників), інтелігенція їх сторонилась, а від селянства дистанціювались самі священики [26, с. 378].

Отже, з огляду на значне коло обов'язків у духовенства залишалося небагато часу на дозвілля, яке, до того ж, не відзначалося різноманіттям. Обмежувальні постанови Св. Синоду та єпархіального керівництва мали на меті тримати на належному рівні моральний авторитет кліру, Православної церкви загалом, підвищувати його в очах мирян. А рекомендоване церковною адміністрацією проведення вільного часу парафіяльним духовенством пов'язувалось з їх безпосередніми обов'язками. Традиційною формою проведення дозвілля було відвідування близьких і друзів, спілкування з якими супроводжувалися застіллям.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Пилипенко Н. Г. Сім'я парафіяльного священика Харківської єпархії XIX ст. / Н. Г. Пилипенко, Л. Ю. Посохова // Красзнавство. – 2005. – № 1-4. – С. 146-150.

2. Опря Б. О. Повсякденне життя православного парафіяльного сільського духовенства Правобережної України (1860-ті – 1917 р.) : дис... канд. іст. наук: 07.00.01 / Б. О. Опря. – Кам'янець-Подільський, 2011. – 275 с.
3. О пастырском взаимообщении // Руководство для сельских пастырей (далі – РдСП). – 1902. – № 16. – С. 459-466.
4. Тихомиров Г. Частная жизнь пастыря церкви / Г. Тихомиров // РдСП. – 1900. – № 35. – С. 385-396.
5. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДАК України). – Ф. 127. – Оп. 667. – Спр. 194.
6. ЦДАК України. – Ф. 127. – Оп. 896. – Спр. 75.
7. Известия и заметки // Киевские епархиальные ведомости (далі – КЕВ). – 1896. – № 9. – С. 361-366.
8. Претыкание и соблазн // КЕВ. – 1899. – № 16. – С. 611-618.
9. ЦДАК України. – Ф. 127. – Оп. 954. – Спр. 183.
10. Полное собрание законов Российской империи: собр. 1. – СПб.: Типография II отделения собственной Е. И. В. Канцелярии, 1830. – Т. XXVI. – № 19337. – С. 92-98.
11. Самойлович И. Почему церковь воспрещает священнику присутствовать при увеселительных зрелищах? / И. Самойлович // РдСП. – 1901. – № 3. – С. 58-65.
12. Надтока Г. М. Православна церква в Україні 1900 – 1917 років: соціально-релігійний аспект / Г. М. Надтока. – К : Знання, 1998. – 271 с.
13. ЦДАК України. – Ф. 127. – Оп. 121. – Спр. 50.
14. Распоряжения епархиального начальства // КЕВ. – 1874. – № 13. – С. 155.
15. Список с журнала Киевской духовной Консистории 28 января – 6 февраля сего 1883 года состоявшегося // КЕВ. – 1883. – № 7. – С. 140-141.

16. Права и обязанности благочинного приходских церквей. – М.: Университетская типография, 1900. – VII, 200 с.
17. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 876. – Спр. 873.
18. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 954. – Спр. 173.
19. Пастырские привычки // РдСП. – 1902. – № 14. – С. 409-415.
20. Об отношении пастыря церкви к мирским удовольствиям и развлечениям // РдСП. – 1891. – № 21. – С. 91-96.
21. О пчеловодстве как наиболее подходящем летнем занятии сельского духовенства // РдСП. – 1895. – № 37. – С. 45-50.
22. Одно из средств к улучшению материального быта православного духовенства // РдСП. – 1896. – № 14. – С. 345-348.
23. Ясинский И. Пчеловодство как отрасль сельского хозяйства для сельского священника / И. Ясинский // КЕВ. – 1896. – № 8. – С. 307-313.
24. Брояковский С. Несколько слов по поводу практических указаний о пчеловодстве / С. Брояковский // КЕВ. – 1896. – № 11. – С. 423-429.
25. Журналы заседаний XXIX Киевского Епархиального Съезда депутатов духовенства с 7-19 октября 1913 года // КЕВ. – 1913. – № 49. – С. 65-96.
26. Бернштам Т. А. Приходская жизнь русской деревни : очерки по церковной этнографии / Т. А. Бернштам. – 2-е изд. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2007. – 414 с.
27. Благотворное влияние в приходе образованной и христиански настроенной «матушки» // РдСП. – 1898. – № 35. – С. 422-426.
28. Крыжановский Е. М. Украинская деревня второй четверти нынешнего столетия // Собрание сочинений: в 3 т. / Е. М. Крыжановский. – К.: Типография О. В. Кульженко, 1890. – Т. I. – С. 488-553.

Тащиенко В. С. Досуг православного приходского духовенства в XIX – начале XX в. (на материалах Киевской епархии).

В статье рассматривается досуг православного приходского духовенства Киевской епархии в XIX – начале XX в. Отмечается, что церковная администрация пыталась подчинить четкой регламентации свободное время клириков, так как считала, что для духовенства даже развлечения должны приносить моральную пользу, способствовать духовному обогащению. Контроль за проведением свободного времени имел целью обеспечения соответствующего морального авторитета священно- и церковнослужителей. Установлено, что учитывая многочисленные запреты и ограничения, досуг клирики проводили в кругу знакомых и близких людей. Распространенной формой отдыха были общения и застолья. Наибольшим поводом к приему гостей как для духовенства, так и верующих служил храмовый праздник.

Ключевые слова: православное приходское духовенство, Киевская епархия, досуг, регламентация, митрополит, клирики.

Tatsiyenko V. S. Leisure time activities of the orthodox parish clergy in the 19th – early 20th century (based on the materials of Kyiv eparchy).

The article deals with the activities of the Orthodox parish clergy during their leisure time in Kyiv Eparchy of 19th-early 20th century. It is noted that the church administration tried to bring clergy's free time under strict regulations as the leisure time activities were considered to give some moral benefits to the priests and contribute to their spiritual development. Such control over the activities during clergy's free time was aimed at development of priests' adequate moral authority. It has been ascertained that clergymen had to spend their free time among their friends and relatives because of numerous prohibitions and restrictions. Table talks and feasts were the common forms of leisure time spending. Wakes were proved to be the biggest occasions for entertaining the guests for both the clergy and the believers.

Key words: *Orthodox parish clergy, Kyiv Eparchy, leisure time, regulations, metropolitan, clergymen.*